

УДК 902(477.46)(092)

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-036

Археологічні дослідження Уманщини Петром Курінним

І.Ю. Опацький*Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини,
igor.opatskiy@gmail.com***Ключові слова:**

Петро Курінний, Уманщина,
Трипільська археологічна
культура, Білогірська
археологічна культура,
археологія.

У статті здійснено спробу проаналізувати археологічні дослідження Петра Петровича Курінного на території історичної Уманщини. Акцентовується увага на тривалості досліджень та вагомості внеску вченого у археологічне вивчення краю. Проаналізовано розкопки археологом поселень Трипільської та Білогірської археологічних культур, курганів та різноманітних пам'яток. Охарактеризовано найвагоміші знахідки. Особлива увага звертається на розкопки в с. Томашівка та археологічну розвідку в с. Колодисте Уманського району.

Uman region archeological studies conducted by Petro Kurinnyi

I. Opatstyi*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University***Key words:**

Petro Kurinnyi, Uman region, Trypillya
archeological culture, Bilohrudivka
archaeological culture, archeology.

Uman region archaeological studies conducted by Petro P. Kurinnyi (1894 - 1972) had been analyzed in the article. The first archaeological excavations of Petro Kurinnyi and his formation as an archaeologist had been explored. The attention was also paid to the teacher of the history and geography of Uman Man's Gymnasium Danylo Shcherbakivskyi in his promoting the admiration of archeology and ethnography among students.

The author stated, that the first excavations on the territory of the Uman region, P. Kurin began while studying in the gymnasium. The study of the historical past of the Uman region had become much more active since 1913, when the Uman branch of the Kyiv Society for the Protection of Antiquities and Art appeared in Uman, and P. Kurinnyi was its member. Together with other members of the society P. Kurinnyi carried out archaeological excavations of the remains of the burial mounds in Kocherzhyntsi village. During these excavations, human remains, remnants of ceramics and metal jewelry were found.

Since 1918 in the Bilohrudivka forest near Uman, during systematic study of Uman suburbs, and with the purpose of replenishing of the Historical Museum funds with antiquities, P. Kurinnyi discovered numerous grave-like monuments of previously unknown archaeological culture. The researcher named the place because of the most vivid discovery – «Bilohrudivka».

The attention was paid on the length of study and the importance of the contribution of the scientist to the archaeological study of the region. The excavations of archaeologists of Trypillya archeological settlements in the villages of the region are analyzed. Scientists had researched the monuments of Trypillian culture in the villages of Kocherzhyntsi, Tomashivka, Kolodyste, Maydanetske, Kosenivka and others. The most important findings had been described. Particular attention was drawn to excavations in the village of Tomashivka and archaeological exploration in the village of Kolodydyst of Uman district.

Thus, we conclusion that the results of archaeological excavations of P. Kurinnyi in the Uman region from 1912 to the beginning of the 1930's were a significant contribution to the study of the region's past. Scientists had found the remains of the previously unknown archaeological culture – Bilohrudivska and investigated its burial. Significant contributions had been made to the study of the settlements of Trypillian culture in the villages of Uman region.

Місто Умань та історична Уманщина, завдячуючи своїй багатій історії, неодноразово ставали предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Перші розвідки з історії краю з'являються ще у XVIII ст., а до нашого часу вже накопичилася значна кількість наукових праць, котрі проливають світло на історію міста.

Однак серед усього масиву досліджень з історії міста особіно стоять праці тих українських вчених, які потрапили під молот репресій, або ж опинилися на еміграції. В силу політичних обставин та через географічну віддаленість їхні напрацювання тривалий час були недоступними для широкого кола дослідників. З відновленням Україною незалежності процес вивчення наукової спадщини української інтелігенції на еміграції набув значних, хоча й не настільки великих, масштабів.

Започаткувавши в перші десятиліття XX ст. систематичне археологічне вивчення Уманщини, Петро Петрович Курінний (1894 – 1872) неодноразово публікував результати археологічних досліджень в друкованому виданні Всеукраїнського археологічного комітету (далі – ВУАК) – «Короткі звідомлення ВУАК» [3-8]. Однак після еміграції вченого до Німеччини, згадування та цитування його праць наражало на небезпеку вітчизняних науковців. З відновленням незалежності України інтелектуальна спадщина П. Курінного все частіше згадується у дослідженнях вітчизняних істориків. Його археологічні знахідки на території історичної Уманщини перераховуються в працях П. Горохівського [1] та З. Священко [10], однак узагальнююча праця щодо внеску археолога у вивчення краю ще ненаписана. Враховуючи вагомий внесок П. Курінного в археологічне дослідження Уманщини, маємо на меті систематизувати відомості про його археологічні розкопки на території краю.

Зазначимо, що інтерес до історії загалом, і до історії Уманщини зокрема, у П. Курінного починає формуватися ще з дитячих років. Його батько – Петро Федорович Курінний (1852 – 1931) був учасником громадівського руху, публікував дописи з селянського побуту під псевдонімом «Український» у «Київському Телеграфі», брав активну участь в організації та діяльності багатьох громадських об'єднань в м. Умань. Частими гостями в родині Курінних бували композитор Порфирій Данилович Демуцький, лікар Ю.Л. Крамаренко, адвокат Віталій Петрович Суровцов (батько Надії Суровцової). Ці знайомства були першими «українськими вражіннями» П. Курінного [12, с. 10].

Наступний етап у формуванні інтересу до мистецтва – навчання в Уманській чоловічій гім-

назії, де вчителем історії та географії з 1906 р. був Данило Михайлович Щербаківський (1877 – 1927). Учителю зумів захопити учнів своїми предметами та залучити їх до археологічного і етнографічного дослідження Уманщини. Не зважаючи на те, що Д. Щербаківський навчав П. Курінного лише з 3-го по 5-тий клас, з 1910 р., коли вчитель переїздить до Києва щоб працювати в Музеї старожитностей і мистецтв, спілкування між вчителем і учнем продовжується в процесі листування¹. У листах П. Курінний консультувався та просив поради у Д. Щербаківського щодо здійснення археологічних розкопок на території Уманщини, радився щодо віднесення до тієї чи іншої археологічної культури знайдених артефактів тощо. Д. Щербаківський заохочував до здійснення археологічних та етнографічних досліджень краю, пропонував пересилати йому до Києва пам'ятки старовини та надсилав кошти, для купівлі в селян старих дерев'яних ікон, килимів, вишиванок, різьби по дереву. Просить П. Курінного замалювати якомога більше орнаментів на стінах та печах, котрі масово повинні з'явитися після Великодня. Що ж стосується вишиванок, то у листі від 19 травня 1912 р. до Д. Щербаківського П. Курінний зазначав, що «в каждой почти хате показывали мне вышитые вещи, зачастую вынимая даже из самых недр сундука... Во многих хатах мне раскрывали «скрини», лазили «на гору», «у комору» и большего, мне кажется, я и не мог достигнуть» [9].

У 1913 р. П. Курінний стає студентом історико-філологічного факультету Київського університету імені Св. Володимира. Цього ж року в м. Умані постає Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, активну участь у діяльності якого взяла родина Курінних – батько і син. П. Ф. Курінного було обрано на посаду скарбника товариства, а П. П. Курінного у 1917 р., після завершення навчання в університеті, обрано на посаду Голови відділення². До обрання Головою відділення П. Курінний брав активну участь у діяльності товариства. 1912-13 рр. здійснював розкопки біля с. Кочержинці. Ним було розкопано могили

1 Детальніше про листування див.: Станіцина Г. О. Листування Д. М. Щербаківського з П. П. Курінним // Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». – Київ, Музей історичних коштовностей України, 12-14 листопада 2012 р. – К., 2013. – с. 7 - 30

2 Детальніше див. Опацький І.Ю. Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (за матеріалами родини Курінних) /І.Ю. Опацький// Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – № 3 (15). – Т. 4. – с. 96 – 101

за №№ 1 і 2, де були виявлені людські скелети у скорченій позі, біля яких: в могилі № 1 – невеличка глиняна посудина, а в могилі № 2 – бронзова дротяна серга [2, с. 189]. Дещо доповнюють інформацію про ці розкопки щоденникові записи батька П. П. Курінного, хутір якого знаходився неподалік цього села. У записі від 17 липня 1913 р. він зазначав, що під час сільськогосподарських робіт часто знаходили залишки керамічних ваз, частин статуй та різноманітних «божків», а при проведенні П. П. Курінним розкопок курганів було виявлено залишки поховання: маленьку посудину і намисто, що дало підстави юному археологу вважати, що це залишки «римської культури». Місцеві хлопчики настільки зацікавилися розкопками, що самостійно ходили сільськими полями у пошуках старовинних предметів і передавали їх П. П. Курінному. «Иногда по месяцам они высматривают и ждут у дороги его приезда, чтобы поднести найденные предметы, за что, конечно, они получают вознаграждение», – зазначав П. Ф. Курінний [13, с. 63].

У 1915 році під керівництвом П. П. Курінного продовжилися розкопки у с. Кочержинці. Тогоріч вони були проведені на території приватної садиби Якова Мельника у формі екскурсії учнів училища. На розкопі, окрім П. Курінного, були присутні директор Комерційного училища М. Бутирський, секретар Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва І. Алексієв, двоє вчителів та 25 учнів. Основними знахідками стали знаряддя праці, фрагменти посуду та жіноча статуетка. П. Ф. Курінний у щоденниковому записі від 4 жовтня 1915 р. зазначав: «На 3-м штиху обнаруживаются статуэтки и черепья древней посуды... По сторонам траншеи масса черепков и две почти целые вазки» [13, с. 119].

У 1918 р. П. Курінний з допомогою учнів Уманської школи № 1 розкопав могилу № 3, де було виявлено зотлілі людські скелети у скорченому положенні, на правому боці, головою на захід. Біля стопи знаходилася посудина у формі стопки, а біля тазових кісток – бронзовий гудзик розміром 1,4 см. [2, с. 189]. Цього ж та наступного року П. Курінний досліджував городище в с. Косенівка. У 80-х рр. XX ст. Т. Мовша віднесла поселення в с. Косенівка та сусідніх населених пунктах до косенівської локальної групи Трипільської культури [1, с. 95].

Незважаючи на переїзд П. Курінного 1924 р. до Києва та завантаженість на посаді директора Лаврського музею, Уманщина залишається в полі його наукових інтересів. 1925 р. він, як член Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК)

Академії Наук УСРР, здійснював розкопки Трипільської культури біля с. Томашівка та Білогрудівського могильника [6, с. 8].

Під час розкопок в с. Томашівка виявлені залишки спорудження, котрі у звіті П. Курінного віднесені трьох типів споруджень: 1) власне точків; 2) овальної будівлі з п'єдесталом і груповим розкладом посуду, як поверх печини, так і під печиною; 3) будови з черінем, могутніми шарами печини з численними слідами відбитків дерев'яних частин будови, пірамідально складеним камінням. З 260 віднайдених посудин та їх частин, 99% віднесені до мальованого посуду. Більшість посуду складали розмальовані горщики, вази, урни, глечики біконічної форми, миски 3-х типів (конічні, півкульні, півкульні з загорнутими вінцями) та покритишки 2-х типів (у формі бриля та у формі шведського шолому). Вирізнялися в типологічному відношенні миска на чотирьох ніжках та миска, розділена на двоє глиняною стіночкою. Підмальовка знайденого посуду була жовтогаряча, червона, сіра, орнаментальні розводи – чорні. Металу під час розкопок виявлено не було. Знайдені артефакти були передані на зберігання Соціально-Історичному Музеєві Уманщини [6, с. 57].

У 1926 р. П. Курінний повертається до досліджень в околицях Томашівки, маючи на меті завершити роботу у розпочатих раніше розкопах, продовжити вивчення конструкції та стратиграфії монументальних пам'яток Трипілья. Ще одним завданням стали пошуки горна, якого за кілька років перед тим випадково знайшли селяни, але з часом забули місце його знаходження. Окрім П. Курінного учасником розкопок був завідувач історичного музею Уманщини Борис Безвенглінський [7, с. 55].

В ході дослідження було виявлені черіні, збудовані на рівні давньої поверхні, і навколо яких був розставлений посуд та поодинокі речі господарського інвентаря. Окремі ж зразки посуду мали на собі сліди навмисного розбиття. Все це було «загружено грузом невідомого походження», над яким, за невідомих обставин було залишено кілька посудин та жорно. Пам'ятка з часом вкрилася природним нашаруванням чорнозему, товщина покрову якого коливалася від 0,5 м. у західній частині – до 1,25 м. у східній. Над спорудженням було влаштовано поховання типу полів похоронних урн. Культурний інвентар розкопаних споруджень складали: статуетки (бюст жінки з погано випаленої глини, поколінний торс жіночої постаті, низ тулуба з ногами (ступні відбиті)), фрагменти людських статуеток та статуетка ведмеда, баранчика та ще ніжки від зооморфної

статуетки); вироби з кістки (проколка з кістки довжиною 5.5 см.); вироби з каменю (клин дрібнозернистого граніту та три кремінні ножі). Що ж стосується кераміки, то виявлений посуд П. Курінний поділяв на два типи: кутового стилю мальований 97-97% та посуд храпаний (стилю С) – 3-2%. Загалом в процесі розкопок 1925 та 1926 рр. було знайдено до 200 посудин різного виду і величини (в основному горщики, вази, одно- та двоконічні глечики, миски із зображеннями тварин).

Аналізуючи конструкцію та інвентар досліджених споруджень, враховуючи відсутність кухонних та виробничих решток та наявність «навмисних руїнних акцій» (биття посуду, засування грузом, накладання поверх зернотерток), П. Курінний ідентифікував розкопані ним пам'ятки як рештки ритуальних збудовань, в першу чергу похоронного звичаю, «якогось давнього культу» [7, с. 61].

У статті «Монументальні пам'ятки Трипільської культури» П. Курінний, використовуючи серед інших джерел і матеріал з археологічних досліджень Уманщини, зробив спробу класифікувати будівлі, з'ясувати конструктивні особливості жител, господарських споруд. За результатами розкопок біля с. Томашівки дослідник стверджує, що «точка» - це залишки глинобитних будівель [8].

В архіві УКМ збереглася переписка, котра вказує на те, що ВУАК у листі за № 281 від 25.06.1931 р. підтверджує отримання від уманського музею 6 ящиків знайдених у Томашівці археологічних матеріалів для виставки у Київському історичному музеї. Однак документів, які б свідчили по поверненню пам'яток з виставки – не виявлено [2, с. 212].

З 11 по 20 серпня 1926 р. П. Курінний здійснив археологічну розвідку за маршрутом Умань – с. Колодисте над Синюхою. Під час неї було розглянуто скіфський могильник з двох могил біля с. Кочержинець (одну з могил П. Курінний розкопував у 1913 р.). Праворуч від дороги Рижавка-Колодисте, де вони перехрещуються з «Гардовим шляхом» було виявлено могильник з 5 великих та 5 малих насипів. Зі слів старожила П. Курінний дізнався, що між 4-ма могилами «ще за панів» знайдено кам'яну плиту, яку не могли зрушити 12 волів та великий горщик, що «довго валявся у панських воловнях» [3, с. 64]. Під час розвідки було оглянуто околиці с. Колодистого та могильник з метою виявлення могили «Турів ріг», що згадується в праці польського історика Міхала Грабовського «Ukraina dawna i teraźniejsza». Загалом П. Курінним було виявлено 5 могил, однак яка саме з них «Турів ріг» - ідентифікувати не вдалося. Під час

огляду дослідником території цегельні було виявлено, що кесоном печі знищено більшу частину точки Трипільської культури типу А. Щоб дізнатися більше про культурний комплекс та умови залягання пам'яток Трипільської культури в даному місці, було проведено розвідний розкоп на території, що могла бути використана при розширенні території Цегельні. Культурний шар виявленої пам'ятки складався з шару перепаленої на червоно або на чорно глини, обмазки з відліси до 2-х см товщини та грудяку. Знайдений інвентар складався з черепків, уламків статуеток, кремінних та кістяних виробів. Тип і призначення спорудження, виявленого розвідним розкопом, П. Курінний не характеризував до повного дослідження, однак відносив її до того варіанту Трипільських знахідок, який В. Хвойка відзначив літерою А [3, с. 66].

Починаючи з 1918 р. у Білогрудівському лісі поблизу м. Умані, під час систематичного вивчення околиць Умані та з метою поповнення фондів Історичного Музею Уманщини пам'ятками старовини, П. Курінним були виявлені численні могилоподібні пам'ятки археологічної культури, названої дослідником за місцем її найбільш яскравого виявлення - «білогрудівською». Впродовж 1919 – 1923 рр. досліджено 7 могил, де згідно інформації П. Курінного було знайдено: ярусні і звичайні попілища товщиною до 22 см., або їх повну відсутність у двох могилах (ч. ч. VII, III). Культурний інвентар складався з кремінних виробів (пилок, ножів), скалок, решток кремінного виробництва, численних приладь з кістки (прокол, застібок), великої кількості керамічних виробів (черепків від побитого посуду орнаментованого ліпленням, пружкати́м орнаментом) важків, гудзиків, глиняних підвісок. Ще у великій кількості було виявлено значний масив кісткового, т. зв. кухонного матеріалу: скоюк, розколоти́х кісток свійської та лісової звірини. Виявлені артефакти потребували глибокого вивчення з метою з'ясування ступеня культури та визначення її хронології [6, с. 55].

У 1925 р. за сприяння Уманського Орвиконкому у вивченні доісторичного минулого округи, П. Курінний розкопав три могили (IX, X, X), розкиданих по шпильях. Серед знахідок були знайдені вироби з кремню: нуклеуси, відломи, шкрабло або пилка та вироби з каменю: пращне каміння, фрагменти різних сокирок-молоточків, жорнів-зернотерток. З глиняних виробів найяскравішими знахідками стали цілі мисочки й посудка, а також важки, прясла та їх частини, невідомого призначення глиняні вироби у вигляді «хлібчиків» (тобто глян'яні кульки, розплескані поміж долонями до 5 см. діаметром). Особливо важливою для визначення характеру

культури Білогрудівського могильника П. Курінний вважав знахідку двох глиняних формочок (фрагментів) для відливу бронзових речей: плесковатого остроконечника та гранчастого дроту типу угорських ранніх бронз.

Розкопки Білогрудівського могильника у 1925 р. ствердили присутність попілястих прошарків та людських кісток в могилах, наявність цілих речей та сталий характер культурного основного комплексу могил. Разом з тим, завдячуючи розкопкам 1925 р., вдалося: 1) підкреслити неолітичний характер основного інвентаря знахідкою численних фрагментів шліхтованих і свердлених сокирок-молоточків; 2) відкрити присутність в добу Білогрудівського могильника «бронзового ліярництва»; 3) зафіксувати передскіфський характер культури. Що ж стосується ареолу її поширення, то могильники зазначеного типу були виявлені північніше від м. Умань в селах Дмитрушки, Ксендзівка, Краснопілка, Попудня, а південніше від міста – в селах Гереженівка., Собківка, Теклієвка.

У 1926 р. дослідження в Білогрудівському лісі були продовжені. Окрім П. Курінного, за окремим листом ВУАКу, дослідження білогрудівських могилоподібних висп самостійно здійснював завідувач історичного музею Гуманщини Б. Безвенглінський. Метою досліджень 1926 р. було визначено вивчення і можливу документацію стратиграфії горбів, поширення їх інвентаря орієнтовно до їх насипу й конструктивних ознак. Для проведення розкопу було обрано могилу XIII, склад якої П. Курінний охарактеризував так: купа чорноземлі загальною площиною 205 кв. м., заввишки 0,75 м., діаметром 16-17 м. Під чорноземом виявлено великий «попелястий пошарок». В ньому трапляються незначні знахідки кремінних скалок, кісток, печини, значно більше шматків каменю й черепків. Людських кісток не знайдено. Культурний інвентар могили складався з 195 кремінних скалок, 24-х кремінних пилок, 3-х кремінних скребаків, 1 кремінного наконечника, 3-х ножеподібних скалок, 4-х уламків кам'яних сокирок, 1 мініатюрної недоробленої кам'яної сокири, 3-х шил з кістки, 4-х мініатюрних посудин, 30 фрагментів від мініатюрних посудок, 2-х фрагментів статуеток, 2-х обточених черепків, 1 дармовису фігурного, 6-ти битих грузків, 26 цілих прясел, 56 битих прясел, 18 «хлібчиків», 2260 черепків (з них частина полискованих). Щоб зафіксувати стратиграфію знахідки та документацію прошарку, під керівництвом викладача ґрунтознавства Гуманської Школи Хліборобств й Садівництва М. Любочка зроблено вирізки моноліту двохме-

трової глибини [5, с. 80-81].

Загалом під час обстеження Білогрудівського лісу у 1920-х рр. П. Курінним знайдено 4 цілі стели і один фрагмент (голова) п'ятої. Одна зі стел, що найкраще збереглася, була виготовлена із брили пісковика, висотою 1,03 м., 0,4 м. завширшки у плечах, 0,36 м. завширшки на рівні п'ят і 0,1 м. завтовшки. Поверхня старанно зарівняна, краї заокруглені. На плиту з лицевої сторони шляхом повторного стесування були нанесені такі деталі: лице, руки, груди, обшивка верхнього і спіднього одягу, ноги з кулеподібними завершеннями, руки, штрихування одягу на боках, зазначено хребет (або шов одягу), штрихування та обшивку одягу ззаду. Лице відтворено дуже схематично. Зігнуті у ліктях руки, розкриті долоні на грудях, які, очевидно, передають сцену моління. Стела № 2 виявилася досить пошкодженою, зате з нижньою частиною (коренем), яку білогрудівські майстри закопували у землю вертикально. Стели 3 і 4 мають вигляд стовпчиків без зображень [1, с. 158].

Досліджуючи поселення племен Білогрудівської культури, П. Курінний відзначав досить сприятливі і вигідні умови для їх проживання: «У тій частині течії р. Уманки, де вона робить вигин між селом Городецьким і Піківцем, та притоку – річки Кам'янки, заходячи в долину обох річок, у різні боки від них розходяться улоговини водних і безводних яруг, вони перерізають плато на північ від м. Умані та низку клинчастих шпилів, оточених яругами: Городецьким, Берестівчиком, Кошарами, Гонтовим Ярмом, Дубиною. Це порізане гіллястими яругами плато має в собі й найвищі точки в околицях Берестівця, Косенівки, має і береговини із упадливими й уривчастими шпилями, улоговинами й шпилями, забезпеченими водою та орієнтованими в захисному від вітрів напрямку ... Природна ситуація сприяла затишному розташуванню людських осель» [4, с. 191].

Таким чином доходимо висновків, що починаючи з 1910-х років у П. Курінного формується науковий інтерес до вивчення археологічного минулого Уманщини. Вже у 1913 р. ним було проведено перші археологічні розкопки на території краю. Вченим було досліджено пам'ятки Трипільської культури в селах Кочержинці, Томашівка, Колодисте, Майданецьке, Косенівка та ін. Також П. Курінним було відкрито раніше невідомі поховання в Білогрудівському лісі біля м. Умані, які отримали назву Білогрудівської культури. Кілька років поспіль археологом проводилися розкопки поселень та поховань на території Уманщини, однак розпочата в 1933 р. кримінальна справа проти вченого, та п'ятирічна заборона займатися

науковою діяльністю призупинили процес активного археологічного дослідження краю. Зібраний археологічний матеріал та виписки з письмових джерел стали основою для публікації у журналі

Союзу Української Молоді «Авангард»³, у рубриці «Містами України», науково-популярного нариса з історії міста Умані «Місто Гумань», аналіз якого вважаємо завданням найближчого часу.

Джерела та література

1. Горохівський П. І. Уманщина в епоху міді-бронзи: Монографія. / П.І. Горохівський. – Умань: ПП Жовтий, 2011. – 240 с.
2. Діденко О. П., Стефанович В. А., Чорномаз Б. Д. Збірник археологічних пам'яток Уманщини / О.П. Діденко, В.А. Стефанович, Б.Д. Чорномаз. – Том 1. – Умань, 2006. – 343 с.
3. Курінний П. Археологічні розвідки в околицях села Колодистого / П. Курінний // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. – К., 1927. – С. 64–70.
4. Курінний П. Білогрудівські стели / П. Курінний // Коротке звітання ВУАК. –Т. 1 – К., 1931. – С. 189–218.
5. Курінний П. Розкопки Білогрудівських могилоподібних горбів / П. Курінний // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. – К., 1927. – С. 79–83.
6. Курінний П. Розкопки біля с. Томашівки / П. Курінний. // Коротке звітання ВУАК за 1925 р. – К., 1926. – С. 54–60
7. Курінний П. Розкопки біля с. Томашівки на Гуманщині / П. Курінний. // Коротке звітання ВУАК за 1926 рік. – К., 1927. – С. 54–62
8. Курінний П. Монументальні пам'ятки Трипільської культури / П. Курінний. – С. 67–96. Трипільська культура на Україні = La culture de tripolie en Ukraine / УАН, Всеукр. Археол. Ком., Трипіл. Коміс. ; за ред. В. Козловської, П. Курінного. – Київ : Друк. УАН, 1926.
9. НА ІА НАНУ, ф. 9, № 168/К461
10. Священко З. В. Історія Уманщини (з найдавніших часів до середини XVII ст.) / З. В. Священко. – Черкаси : Ваш дім, 2006. – 228 с.
11. Стефанович В. А. Отчет о проведенной разведке 1960 г. / В.А. Стефанович. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1960/21.
12. Торгалю Ю. В. Петро Петрович Курінний / Ю. В. Торгалю. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. – 134 с.
13. Умань та уманчани очима П. Ф. Курінного / за ред. Ю. В. Торгалю, Л.Д. Гарбузової. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2013. – 344 с.

³ Журнал «Авангард» - орган Спілки Української Молоді (СУМ). Почав виходити з 1946 р. у м. Мюнхен. В різний період часу головними редакторами журналу були П. Кізко, П. Карпенко-Криниця, М. Кушнір, В. Шульга, Г. Наняк, О. Калинник, І. Крушельницький, В. Леник, Р. Зварич, О. Рожка. На сторінках видання публікувалися науково-популярні праці з українознавства, проблем виховання, подавалася інформація та хроніка з діяльності СУМ, розповідалося про визвольну боротьбу українського народу.